

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ο ρατσισμός ως ιδεολογικό σύστημα φυλετικών διακρίσεων ήταν άγνωστος τόσο στην Αρχαιότητα όσο και στον Μεσαίωνα. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει πως δεν υπήρξαν και τότε φαινόμενα οιοονεί ή «πρωτογενούς» ρατσισμού, όπως π.χ. οι κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος των «μιαρών» («untouchables») στο καστικό σύστημα της Ινδίας, το σύνδρομο της πολιτιστικής υπεροχής των αρχαίων Ελλήνων καθώς και των Κινέζων της αυτοκρατορικής περιόδου απέναντι στους «βαρβάρους», ο θρησκευτικός και πολιτικός αντι-ιουδαϊσμός καθώς και η απόρριψη των Μαύρων στον αραβικό Μεσαίωνα.¹

Η φυλετική ιδέα, πάνω στην οποία στηρίζεται η θεωρία του σύγχρονου ρατσισμού, εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Ευρώπη στα τέλη του 16ου αιώνα και συμπίπτει ιστορικά με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου (1492-1494), τη ληξιαρχική πράξη γένεσης του αποικιοκρατικού συστήματος.² Οι Ευρωπαίοι κατακτητές, με την εγκατάστασή τους στις χώρες του Νέου Κόσμου, καλλιέργησαν συνειδητά και από κοινού την ιδέα ότι οι ιθαγενείς των αποικιών είναι από τη φύση τους «κατώτερα» όντα, τα οποία και όφειλαν να «εκπολιτίσουν». Με το ιδεολόγημα αυτό θέλησαν να νομιμοποιήσουν την επεκτατική τους πολιτική αλλά και να δικαιολο-

* Ο Ζήσης Παπαδημητρίου είναι καθηγητής στο τμήμα Νομικής του Α.Π.Θ.

1. Βλ. σχετικά Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1988, σ. 48-108· Leon Poliakov - Christian Delacampagne - Patrick Girard, *Über den Rassismus. Sechzehn Kapitel zur Anatomie, Geschichte und eutung des Rassenwahns*, Klott-Cotta Verlag, Στουτγάρδη 1979, σ. 42-64· H.C. Baldry, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1965, σ. 20 κ.ε. και σ. 113 κ.ε.· καθώς και Leon Poliakov, *Geschichte des Antisemitismus*, τόμ. 1: Von der Antike bis zu den Kreuzzuegen, Verlag Georg Heintz, Worms 1979.

2. Βλ. σχετικά Oliver C. Cox, *Caste, Class and Race: A Study in social Dynamics*, Monthly Review Press, Νέα Υόρκη 1948, σ. 331.

γήσουν το καθεστώς εκμετάλλευσης του φυσικού πλούτου των αποικιών καθώς και το βάρβαρο τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν τους ιθαγενείς.³

Κι ενώ ο μύθος σχετικά με την «κατώτερότητα» των ιθαγενών είναι προϊόν της αποικιοκρατικής και αργότερα της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των ευρωπαϊκών κρατών, στην επικράτηση και διάδοση του φυλετικού δόγματος σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η επιστήμη. Από τα τέλη του 17ου αιώνα και μετά επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων (ανθρωπολόγοι, βιολόγοι, ανατόμοι κλπ.) ασχολούνται πλέον συστηματικά με την ταξινόμηση του ανθρώπινου γένους, χρησιμοποιώντας ως βασική κατηγορία την έννοια της «φυλής». Με κριτήριο τα φαινοτυπικά γνωρίσματα των ανθρώπων, όπως π.χ. το χρώμα του δέρματος, το σχήμα του κρανίου, την υφή των μαλλιών κλπ., διέκριναν συνήθως από τρεις έως και πέντε, σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι και σαράντα (!), διαφορετικές «φυλές».⁴

Με την αποδοχή της έννοιας της «φυλής» ως εργαλείο ταξινόμησης του ανθρώπινου γένους άλλαξαν άρδην και οι ευρωπαϊκοί τρόποι περιγραφής του «Άλλου». Οι προκαταλήψεις που στην προνεοτερική εποχή ήταν κυρίως θρησκευτικού χαρακτήρα, με τον καιρό μετατράπηκαν σε φυλετικές. Με το πέρασμα από τις ανθρωπολογικές ταξινομήσεις του 18ου αιώνα στις «επιστημονικές» φυλετικές θεωρίες στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι οπαδοί της φυλετικής ιδέας κατανοούν τις βιολογικές διαφορές μεταξύ των λαών ως αμετάβλητες διαφορές κληρονομικού χαρακτήρα, που δεν επιδέχονται πλέον καμιά αμφισβήτηση και με την έννοια αυτή αποτελούν επιστημονικά επιβεβαιωμένη πραγματικότητα.⁵

Αν και διαφέρουν μεταξύ τους, ιδιαίτερα σε ότι αφορά την επιλογή των κριτηρίων που χρησιμοποιούν, κοινός παρονομαστής όλων των φυλετικών θεωριών είναι η απόδοση κοινωνικής σημα-

3. Βλ. σχετικά Michael Banton, *The Idea of Race*, Tavistock Publications, Λονδίνο 1977, σ. 13 κ.ε.: Kurt Lenk, «Volk und Staat», *Kulturwandel politischer Ideologien im 19. und 20. Jahrhundert*, Verlag W. Kohlhammer, Στουτγάρδη 1971, σ. 148· Etienne Balibar - Immanuel Wallerstein, *Φυλή, Έθνος, Τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σ. 68 κ.ε.: Alex Calinicos, «Race and Class», *International Socialism*, Λονδίνο, Ιούνιος 1992, σ. 11· Imanuel Geiss, ό.π., σ. 15· καθώς και Albert Memmi, *Racism*, Athenaeum, Frankfurt am Main 1987, σ. 47.

4. Βλ. σχετικά Leon Poliakov κ.ά, ό.π., σ. 18. κ.ε.

5. Βλ. Robert Miles, *Racism*, Routledge, Λονδίνο 1989, σ. 31.

σίας σε ορισμένες βιολογικές ιδιότητες των ανθρώπινων ομάδων, τις οποίες και χρησιμοποιούν στη συνέχεια, προκειμένου να στηρίξουν τη διαίρεση του ανθρώπινου γένους σε γενετικά και κατ' επέκταση πνευματικά και πολιτιστικά κατώτερες και ανώτερες «φυλές».⁶

Για τους θεωρητικούς της φυλετικής ανισότητας των ανθρώπων, η έννοια της «φυλής» δεν αποτελεί απλώς και μόνο κατηγορία ανθρωπολογικής ταξινόμησης αλλά συγκεκριμένο τρόπο ερμηνείας και κατανόησης της ανθρώπινης ιστορίας. Σε αντίθεση, π.χ., με την κοινωνική θεωρία του επιστημονικού σοσιαλισμού που ερμηνεύει, ως γνωστόν, την ιστορία της ανθρωπότητας ως ιστορία των ταξικών αγώνων,⁷ η φυλετική θεωρία αναδεικνύει τον φυλετικό ανταγωνισμό σε κινητήρια δύναμη της ιστορικής εξέλιξης.⁸

Αν και η φυλετική ιδέα, όπως ήδη αναφέραμε, ήταν γνωστή στην Ευρώπη ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα, η ενσωμάτωσή της στο ευρωπαϊκό πνεύμα συντελέστηκε μόλις τον 18ο, τον αιώνα του Διαφωτισμού, ο οποίος και θεωρείται ως «το πνευματικό λίκνο του σύγχρονου ρατσισμού».⁹ Με την έννοια αυτή, ο ρατσισμός δεν αποτελεί «παράπληγμα της ευρωπαϊκής σκέψης», ένα είδος ατυχήματος ή έκφραση συλλογικής παράνοιας, όπως ορισμένοι θέλουν να τον ερμηνεύσουν, «αλλά συστατικό στοιχείο της ευρωπαϊκής εμπειρίας».¹⁰

Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού στην προσπάθειά τους να επαναπροσδιορίσουν τη θέση του ανθρώπου στη θεϊκή τάξη πραγμάτων, συνέδεσαν την επιστήμη με την αισθητική, καθώς πίστευαν ότι δεν είναι δυνατόν να ξεχωρίσει κανείς τη μελέτη της φύσης α-

6. Στο ίδιο, σ. 99 κ.ε., και Siegfried Jager, «Rassismus. Thesen zur Klärung eines umstrittenen Begriffs», στο *Rechtsextermismus im vereinigten Deutschland*, Steintor Verlag, Bremen 1990, σ. 52.

7. Βλ. Karl Marx - Friedrich Engels, *Manifest der kommunistischen Partei*, Marx-Engels Werke, τόμος 4, Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1971, σ. 462.

8. Βλ. σχετικά Leon Poliakov, *Der arische Mythos. Zu den Quellen von Rassismus und Nationalismus*, Junius Verlag, Hamburg 1993, σ. 254-286 και Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, A. Harvest/HBJ Book, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, San Diego/Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1973, σ. 170 κ.ε.

9. Βλ. ενδεικτικά George L. Mosse, *Toward the final Solution. A History of European Racism*, The University of Wisconsin Press, Νέα Υόρκη 1985, σ. 1· Hannah Arendt, ό.π., σ. 158 και Ruth Benedict, *Race and Racism*, The Scientific Book Club, Λονδίνο 1943, σ. 2.

10. Βλ. σχετικά George L. Mosse, ό.π., Introduction, σ. XXVIII κ.ε.

πό αυτή της ηθικής και του ανθρώπινου χαρακτήρα.¹¹ Κι ενώ η επιστήμη, με προεξάρχουσα τη νεαρή τότε επιστήμη της ανθρωπολογίας, ερευνά τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό και ζωικό βασίλειο, η αισθητική, με τη σειρά της, επηρεασμένη από την ελληνορωμαϊκή αντίληψη για το Ωραίο, ορίζει την ανθρώπινη φύση με αισθητικές κατηγορίες, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην επίδραση που ασκεί η εξωτερική εμφάνιση στη διαμόρφωση του εσωτερικού κόσμου. Ολοκληρωμένος άνθρωπος από σωματική και πνευματική άποψη θεωρείται εκείνος που προσομοιάζει στα αρχαία πρότυπα. Κύρια αναζήτηση της εποχής είναι η επίτευξη της αρμονίας και της ενότητας τόσο μεταξύ των ανθρώπων όσο και ανάμεσα σε αυτούς και το Σύμπαν.¹²

Μέσα από τον αισθητικό προσδιορισμό της ανθρώπινης φύσης, ο Διαφωτισμός ανέπτυξε αναγκαστικά μια άκρως μανιχαϊκή αντίληψη όσον αφορά το «Ωραίο» και το «Άσχημο», συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία στερεοτύπων, τα οποία και προσπάθησε να επιβάλλει ως κανονιστικές αξίες. Η σύνδεση των εξωτερικών γνωρισμάτων με τις πνευματικές, ψυχολογικές και ηθικές ιδιότητες των ατόμων οδήγησε τελικά στη φυλετική κατηγοριοποίηση του ανθρώπινου γένους, δηλαδή στη διάκριση μεταξύ ανώτερων και κατώτερων «φυλών», ανοίγοντας έτσι το δρόμο για την ανάπτυξη του παραδοσιακού βιολογικού ρατσισμού.

Ένα άλλο, εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό του Διαφωτισμού είναι ο έντονος συμβολισμός. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη η φύση συμβολίζει την αρχέγονη δύναμη και το ρυθμό. Το γνωστό σύνθημα «επιστροφή στη φύση» σημαίνει επιστροφή στον φυσικό τρόπο ζωής, γιατί έτσι μόνο είναι δυνατό να κατακτηθεί η αγνότητα, η αρμονία και η ομορφιά. Αλόγρια της στάσης αυτής απέναντι στη φύση ήταν η εξιδανίκευση του πρωτόγονου ανθρώπου, του «αγαθού αγριού», όπως τον αποκαλούν. Αυτό ακριβώς το πνεύμα εκφράζουν οι παραδεισιακές συνθήκες που περιγράφουν με τόσο γλαφυρό τρόπο ο Daniel Defoe (1660-1731) στον *Ροβινσώνα Κρούσο* και ο Jean Jacques Rousseau (1712-1778) στον *Αμίλιο*. Όμως, πίσω από την αναπόληση του φυσικού ανθρώπου μισοπροβάλλει ο επιτήδειος, ο πρακτικός, ο εφευρετικός αστός που διά του Λόγου θα νομιμοποιήσει την ιδιοποίηση του πλούτου και την

11. Βλ. George L. Mosse, ό.π., σ. 2.

12. Στο ίδιο, σ. 28 κ.ε.

εκμετάλλευση του «αγαθού» πλην απαίδευτου «αγρίου». Τι άλλο μπορεί να σημαίνει η σχέση Ροβινσώνα-Παρασκευά, εκτός από τους νοσταλγικούς σπασμούς μιας σκέψης που ήδη έχει διαρρήξει το «φυσικό» της περίβλημα; Εξυμνώντας τις αρετές του «αγαθού αγρίου», οι διανοούμενοι της εποχής του Διαφωτισμού ασκούσαν έμμεση κριτική στα φαινόμενα παρακμής της κοινωνίας του ancien regime. Μέσα από τη σύγκριση της διαφθοράς του Ευρωπαίου με την αθωότητα του πρωτόγονου ανθρώπου, οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού θα «αισθανθούν τη νοσταλγία για τις οργανικές κοινότητες του Μεσαίωνα και για τη χαμένη χριστιανυσύνη».¹³

Όμως, ο ενθουσιασμός αυτός των διανοουμένων για τους ιθαγενείς δεν κράτησε για πολύ καιρό. Αντικαταστάθηκε σύντομα από την απόρριψη των «απαίδευτων αγρίων», τους οποίους και αντιμετωπίζουν πλέον ως κατώτερα όντα που καταλαμβάνουν την τελευταία θέση στη «scala naturae» της εξέλιξης των ειδών.¹⁴ Ο πρωτογονισμός των «αγρίων» θεωρείται πλέον ως μια κατάσταση διαμετρικά αντίθετη του Λόγου που εξέθρεψε ο Διαφωτισμός. Στη θέση του «αγαθού αγρίου» εμφανίζεται ο «απειθαρχος και ανίκανος Μαύρος», μια εικόνα που έμελλε να συνοδεύσει τη ρατσιστική αντίληψη για τους Νέγρους μέχρι και τις μέρες μας. Έτσι, ο Γάλλος φιλόσοφος Bernard Fontenelle (1657-1757) πίστευε πως η πρωτόγονη σκέψη, η «άγρια σκέψη», είναι αταξιακή και παιδική, ενώ ο Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος John Locke (1632-1704) ήταν της άποψης πως ο πρωτόγονος άνθρωπος δε διαθέτει την ικανότητα της αφαίρεσης. Μπορεί και συλλαμβάνει μόνο απλά και συγκεκριμένα πράγματα.¹⁵ Έβλεπαν τους ιθαγενείς των αποικιών ως παιδιά, τα οποία και έπρεπε να διαπαιδαγωγηθούν.

Με την επικράτηση της έννοιας του «ευρωπαϊκού πολιτισμού» στη συνείδηση των Ευρωπαίων, στις αρχές του 18ου αιώνα, εκδηλώθηκε και το ευρωπαϊκό αίσθημα ανωτερότητας απέναντι σε όλους τους άλλους πολιτισμούς. «Δεν είναι πλέον μόνο οι εξωευρωπαϊκοί πολιτισμοί –γράφει ο Edgar Morin– που μοιάζουν καθυστερημένοι, είναι και οι μη-ευρωπαϊκές φυλές που φαίνονται κατώτερες. Στο τέλος του 19ου αιώνα, τη στιγμή των σπουδαίων αποικίσεων και της ηγεμονίας πάνω στον κόσμο, η Ευρώπη θεωρεί

13. Βλ. Edgar Morin, *Να ξανασκεφτούμε την Ευρώπη*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991, σ. 79 κ.ε.

14. Βλ. George L. Mosse, *ό.π.*, σ. 9.

15. Στο ίδιο.

τον εαυτό της φορέα της αληθινής πολιτιστικής αποστολής προς τους βαρβάρους, τους αγρίους, τους καθυστερημένους, τρέφει δε το μύθο του Kipling περί της ανωτερότητας των λευκών ανθρώπων, μεταξύ των οποίων διακρίνονται οι ανώτεροι των ανωτέρων, οι ψηλοί ξανθοί «Άριοι». Αυτός ο ρατσισμός, αρχικά αγγλοσαξονικός και γαλλικός και μετά γερμανικός, διαλύει ταυτόχρονα κάθε ευρωπαϊκή αλληλεγγύη, πράγμα που επαληθεύεται με την επιδείνωση των εθνικισμών και με τις αχαλίνωτες στο εξής αντιζηλίες για τις αποικίες, τις αγορές, τις πρώτες ύλες (και) τους ζωτικούς χώρους». ¹⁶

Κορυφαίοι στοχαστές του Διαφωτισμού υπήρξαν ταυτόχρονα υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και οπαδοί της φυλετικής ιδέας. Έτσι, ο Voltaire, στο έργο του *Traité Metaphysique* (*Μεταφυσική Πραγματεία*, 1734) εκφράζει την άποψη πως οι Λευκοί «είναι ανώτεροι από τους Νέγρους, όπως και οι Νέγροι από τους πιθήκους και οι πίθηκοι από τα στρείδια». Στο δοκίμιό του «*Essai sur les moeurs et l' esprit des nations*» («Δοκίμιο σχετικά με τα ήθη και το πνεύμα των εθνών», 1754) αποκαλεί τους Νέγρους «τέρατα» που προέκυψαν από το ζευγάρισμα πιθήκων και μαύρων γυναικών. ¹⁷ Παροιμιώδης επίσης είναι και ο αντισημιτι-

16. Edgar Morin, ό.π., σ. 80. Κλασική περίπτωση ευρωπαϊκής πολιτιστικής υπεροφίας αποτελεί το ποίημα «The White Man's Burden» («Το χρέος του Λευκού ανθρώπου») του Άγγλου ποιητή Rudyard Kipling (1865-1936). Στο ποίημά του αυτό που γράφτηκε το 1899, ο «βάρδος της αυτοκρατορίας», όπως τον αποκαλεί ο Chris Hitchens, κάνει έκκληση στους Λευκούς και στην προκειμένη περίπτωση στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής που μόλις την εποχή εκείνη εμφανίζονταν στο προσκήνιο της ιστορίας ως μεγάλη ιμπεριαλιστική δύναμη, να εκπληρώσουν το εκπολιτιστικό τους «χρέος» απέναντι στους λαούς των αποικιών που είναι «κατά το μισό διάβολοι και κατά το μισό παιδιά». Γράφει λοιπόν ο Kipling:

«Take up the White Man' burden-
Send forth the best ye breed-
Go bind your sons to exile
To serve your captives' need;
To wait in heavy harness,»
On fluttered folk and wild-
Your new-caught, sullen peoples,
Half-devil and half-child».

Rudyard Kipling, «The White Man's Burden», στο: Rudyard Kipling's Verse, Inclusive Edition, 1885-1918, Doubleday, Page and Co, Garden City-Νέα Υόρκη 1919, σ. 371. Βλ. επίσης Alex Callinicos, ό.π., σ. 15.

17. Αναφέρεται στο Leon Poliakov, *Der arische Mythos...*, σ. 201.

σμός του. Από τα εκατόν δεκαοκτώ λήμματα του *Dictionnaire Philosophique* (Φιλοσοφικό Λεξικό, 1764) που εξέδιδε, τριάντα τρία εμπεριέχουν αντισημιτικές αιχμές. Στο λήμμα «Anthrophage», χαρακτηρίζει τους Εβραίους ως τον «πλέον αποτροπιαστικό λαό της γης», ενώ στο λήμμα «Juif» («Εβραίος»), που είναι και το εκτενέστερο του Λεξικού, περιγράφει τον εβραϊκό λαό ως «αμόρφωτο και βάρβαρο», που ενσαρκώνει μέσα του τη «βρομερή απληστία, την απαίσια προκατάληψη και το ακατάσχετο μίσος για όλους τους άλλους λαούς που τον ανέχονται και σε βάρος των οποίων πλουτίζει». ¹⁸ Είναι, τέλος, της άποψης πως οι Εβραίοι, όπως και οι Νέγροι, είναι «κατώτερο είδος ανθρώπων». ¹⁹

Στο δοκίμιο «Of national Characters» («Περί των εθνικών χαρακτήρων», 1754) ο David Hume «υποψιάζεται» ότι οι Νέγροι είναι «βιολογικά κατώτεροι από τους Λευκούς», ²⁰ ενώ ο Immanuel Kant υποστηρίζει πως η λευκή «φυλή» υπερτερεί σε εργατικότητα, εξυπνάδα, ομορφιά κλπ. όλων των άλλων «φυλών». Οι Νέγροι κατέχουν, κατά τον Καντ, την τελευταία θέση μεταξύ των ανθρώπινων «φυλών», ακολουθούμενοι από τους ερυθρόδερμους Ινδιάνους της Αμερικής. ²¹ Τέλος, ο φιλόσοφος Georg W. F. Hegel (1770-1831), διαπιστώνει πως «στο χαρακτήρα του Νέγρου δεν υπάρχει τίποτα το ανθρώπινο». Ο Νέγρος, κατά τον Hegel, είναι «η προσωποποίηση του άγριου και αχαλίνωτου φυσικού ανθρώπου. Για να τον κατανοήσει κανείς θα πρέπει να αποστασιοποιηθεί πλήρως από κάθε έννοια σεβασμού, ηθικότητας και συναισθήματος». ²²

18. Αναφέρεται στο Leon Poliakov, *Geschichte des Antisemitismus V.: Die Aufklärung und ihre judenfeindliche Tendenz*, Verlag Georg Heintz, Worms 1983, σ. 101.

19. Στο ίδιο σ. 102.

20. Βλ. David Hume, *Essays. Moral, Political and Literary*, Indianapolis 1985, σ. 629 κ.ε.

21. Αναφέρεται στο: Henning Melber, «Rassismus und eurozentrisches Zivilisationsmodell: Zur Entwicklungsgeschichte des kolonialen Blicks», *Theorien ueber den Rassismus, Argument Sonderband, As 164*, Argument Verlag, Hamburg 1989, σ. 33.

22. Βλ. G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber die Philosophie der Geschichte*, Απατνα τόμος 12, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1970, σ. 122. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στο Discurs του Διαφωτισμού η γυναίκα εντάσσεται, από πολιτιστική άποψη, λίγο ή πολύ στην ίδια κατάσταση με αυτή των «αγρίων». Στο άκρως ενδιαφέρον άρθρο της για τη θέση της γυναίκας στο Διαφωτισμό, η Γερμανίδα συγγραφέας Sigrid Weigel γράφει: «Αμφότεροι, άγριοι και γυναίκες, χαρακτηρίζονται με βάση αυτό που τους λείπει σε σύγκριση με τον πολιτι-

Δεν έλειψαν, βέβαια, και οι εξαιρέσεις, όπως π.χ. ο Charles-Louis de Montesquieu (1689-1755), ο Claude Adrien Helvetius (1715-1771), ο Etienne Bonnot de Condillac (1715-1780) κ.ά., που αντιτάχθηκαν σθεναρά στη φυλετική ιδέα, υπεραμυνόμενοι της φυσικής ενότητας του ανθρώπινου γένους καθώς και της οικουμενικότητας των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ιδιαίτερα κατηγορηματικός όσον αφορά στην απόρριψη κάθε είδους φυλετικών διακρίσεων υπήρξε ο πρόεδρος της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης Marie Jean Antoine Condorcet (1743-1794). Στο «Epitre aux negres esclaves» («Επιστολή σχετικά με τους νέγρους δούλους») γράφει: «Αν και δεν έχω το ίδιο χρώμα με σας (εννοεί τους Μαύρους), σας αισθάνθηκα πάντα σαν αδελφούς μου. Η φύση σας έκανε έτσι, ώστε να έχετε το ίδιο πνεύμα, τον ίδιο Λόγο και τις ίδιες αρετές με τους Λευκούς».²³ Κλασική περίπτωση οικουμενικά σκεπτόμενου διανοητή αποτελεί ο μεγάλος Γερμανός ουμανιστής φιλόσοφος Alexander von Humboldt (1769-1859). Όντας αντίθετος με κάθε έννοια φυλετικής διαίρεσης του ανθρώπινου γένους, ο Humboldt τονίζει πως «στο βαθμό που υποστηρίζουμε τη φυσική ενότητα του ανθρώπινου γένους, απορρίπτουμε και εκείνη τη δυσάρεστη άποψη περί της δήθεν ύπαρξης ανώτερων και κατώτερων φυλών. Όλοι οι άνθρωποι είναι με τον ίδιο τρόπο πλασμένοι για την ελευθερία». Σύμφωνα με την άποψή του «θα έπρεπε να βλέπουμε την ανθρωπότητα σαν μια μεγάλη αδελφότητα, σαν ένα ενιαίο σύνολο, ανεξάρτητα από το θρήσκευμα, την εθνικότητα και το χρώμα».²⁴ Όταν το 1856 ο Gobineau τού έστειλε, τιμής ένεκεν, την εργασία του «Δοκίμιο για την ανισότητα των ανθρώπινων φυλών», ο υπέργηρος Alexander von Humboldt (ήταν ήδη 88 ετών), εμφανώς ενοχλημένος από το περιεχόμενό, αφού τον ευχαρίστησε, τόνισε πως και μόνο ο τίτλος της μελέτης έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις πεποιθήσεις του.²⁵

Τα παραπάνω παραδείγματα επιβεβαιώνουν, κατά την άποψή

σμένο άνθρωπο, τον άνδρα. Μια και δεν είναι ακόμη πολιτισμένοι θεωρούνται και οι δυο τους ως όντα που βρίσκονται πολύ κοντά στη φύση, η οποία και τα προσδιορίζει απόλυτα». Βλ. Sigrid Weigel, «Die nahe Fremde-Das Territorium des "Weiblichen". Zum Verhaeltnis von "Wilden" und "Frauen" im Discurs der Aufklaerung, στο: Thomas Koebner - Gerhard Picherodt (επιμ.), *Die andere Welt. Studien zum Exotismus*, Frankfurt am Main 1987, σ. 174.

23. Αναφέρεται στο Leon Poliakov, ό.π., σ. 194.

24. Βλ. Alexander von Humboldt, *Kosmos*, τόμος 1, Στουτγάρδη 1874, σ. 239.

25. Αναφέρεται στο Leon Poliakov, ό.π., σ. 200.

μας, την ιδεολογική αντιφατικότητα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Είναι αλήθεια πως ο Διαφωτισμός αποτελεί σταθμό στην ιστορία της ανθρώπινης ελευθερίας, καθώς κυοφόρησε μέσα του τον ορθολογισμό, όμως εξίσου σημαντική υπήρξε και η συμβολή του στην εμφάνιση και ανάπτυξη του παράλογου, του ρατσισμού. Ως κίνημα πολιτικής και κοινωνικής χειραφέτησης της ανερχόμενης αστικής τάξης, ο Διαφωτισμός εμφανίζεται εσωτερικά διχασμένος, αφού παραμένει αγεφύρωτο το χάσμα μεταξύ κριτικού (critical reason, kritische Vernunft) και εργαλειακού Λόγου (instrumental reason, instrumentelle Vernunft). Κι ενώ ο κριτικός Λόγος στρέφεται ενάντια στον ανορθολογισμό, στις θρησκευτικές προκαταλήψεις και στον κοινωνικό συντηρητισμό, ανακηρύσσοντας την ελευθερία του ατόμου και τα ανθρώπινα δικαιώματα σε αδιαπραγμάτευτες οικουμενικές αξίες, ο εργαλειακός Λόγος αναπαράγει, μέσα από την εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνικής, τη λογική της κοινωνίας των ιδιοκτητών και του ατομικού συμφέροντος, η οποία, σχετικοποιώντας την έννοια της ελευθερίας, αναιρεί σε τελευταία ανάλυση την οικουμενικότητα των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Με τη νίκη της αστικής τάξης και την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, οι ιδέες της ελευθερίας και της ισότητας όλων των ανθρώπων, που ευαγγελίστηκε ο Διαφωτισμός στον αγώνα του ενάντια στην απολυταρχία, δεν άργησαν να μετατραπούν σε ιδεολογικά όπλα νομιμοποίησης της αστικής κυριαρχίας.²⁶ Η ελευθερία δεν ήταν η διακηρυγμένη ελευθερία όλων των ανθρώπων, αλλά η ελευθερία των ιδιοκτητών,²⁷ η ελευθερία της αγοραπωλησίας αγαθών και υπηρεσιών, «το δικαίωμα καθενός να απολαμβάνει και να διαθέτει την περιουσία του κατά το δοκούν, ακόμη και όταν τούτο προσκρούει σε ευρύτερες κοινωνικές ανάγκες».²⁸ Η ισότητα ήταν η κοινωνική εξίσωση των αστών με τη μέχρι τότε προνομιούχα τάξη της αριστοκρατίας και με την έννοια αυτή δεν είχε καμιά σχέση με την ισότητα όλων των ανθρώπων, πολύ λιγό-

26. Βλ. Richard C. Lewontin - Steven Rose - Leon J. Kamin, *Not in our Genes. Biology, Ideology and human Nature*, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1984, σ. 57.

27. Σχετικά με τους ιστορικούς φορείς των ατομικών ελευθεριών, βλ.: Αντώνης Μανιτάκης, *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων*, εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 81 κ.ε.· Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σ. 180 κ.ε.

28. Κώστας Σταμάτης, *Αστική κοινωνία, δικαιοσύνη και κοινωνική κριτική*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1995, σ. 99.

τερο με αυτή μεταξύ Λευκών και Μαύρων. Τόσο στη Διακήρυξη της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 όσο και στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Βόρειας Αμερικής του 1776, όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται και είναι, τυπικά τουλάχιστον, ίσοι· όμως ορισμένοι από αυτούς είναι πιο ίσοι από τους άλλους, για να θυμηθούμε και τη ρήση του George Orwell στη γνωστή *Φάρμα των ζώων*.²⁹

Τα θεωρητικά προτάγματα του Διαφωτισμού αποτελούν αναμφίβολα κατάκτηση της ανθρώπινης σκέψης, ωστόσο δεν γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ ιδεολογίας και πραγματικότητας, μεταξύ της αφηρημένης έννοιας του ανθρώπου και της κοινωνικής του κατάστασης. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το πρώτο άρθρο της Γαλλικής Διακήρυξης αναφέρεται στα δικαιώματα του ανθρώπου (*droits de l' homme*), ενώ στο τέταρτο άρθρο στα δικαιώματα του πολίτη (*droits du citoyen*). Η διάκριση αυτή «ανθρώπου» και «πολίτη» έχει, κατά την άποψή μας, περιοριστική σημασία όσον αφορά στα υποκείμενα των ανθρώπινων δικαιωμάτων, καθώς ο «πολίτης» συνδέεται αλλά και προϋποθέτει την ύπαρξη εθνικού κράτους και με την έννοια αυτή τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν ισχύουν γενικά και για όλους τους ανθρώπους, παρά μόνο για εκείνους που είναι πολίτες ενός συγκεκριμένου κράτους-έθνους.³⁰ Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την εθνοκεντρική ερμηνεία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, στο βαθμό που εισάγει αναπότρεπτα την έννοια του «Άλλου», μια κατηγορία ανθρώπων στην οποία εντάσσονταν, την εποχή εκείνη, συλλήβδην πολλοί λαοί της Αφρικής, της Ασίας και φυσικά του Νέου Κόσμου.

Το θρίαμβο του ορθού Λόγου, στο θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, θα ακολουθήσει στην πράξη «η ευρωκεντρική τύφλωση» στους ίδιους τους κόλπους του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η ορθολογικότητα θα αυτονομηθεί από τους ορθολογικούς σκοπούς, θα μετατραπεί σε εργαλειώδη Λόγο, για να μπει έτσι στην υπηρεσία όχι πλέον του ανθρωπισμού αλλά της βαρβαρότητας, με ιστορικό αποκορύφωμα τη θηριωδία του ναζισμού.³¹ Η διάκριση μεταξύ ανθρωπιστικής και επιστημονικής παιδείας θα φτωχύνει την πρώτη «ως προς τις γνώσεις και την άλλη ως προς το στοχασμό γύρω α-

29. «Όλα τα ζώα είναι ίσα, αλλά μερικά ζώα είναι πιο ίσα από τα άλλα». Βλ. George Orwell, *Η φάρμα των ζώων*, εκδ. Γιάννη Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 124.

30. Βλ. σχετικά Julia Kristeva, ό.π., σ. 162 κ.ε.

31. Βλ. Edgar Morin, ό.π., σ. 124.

πό τον εαυτό της».³² Δέσμια των ιστορικών της επιλογών η αστική τάξη δε θα μπορέσει να εναρμονίσει τον ορθό Λόγο με την κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι, ο ορθός Λόγος θα «θυσιαστεί» στο βωμό της εξυπηρέτησης των ταξικών συμφερόντων, για να μετατραπεί τελικά σε αφηρημένη ιδέα νομιμοποίησης της εξουσίας των ιδιοκτητών. Το χειραφετημένο άτομο που επαγγέλθηκε η αστική τάξη με την εμφάνισή της στο προσκήνιο της ιστορίας, θα αποσπαστεί στη συνέχεια από το ανθρωπιστικό του στέλεχος, από το οποίο και προήλθε, για να μετατραπεί τελικά σε κυνικό διαχειριστή της εξουσίας.

Αποτέλεσμα της φθοράς που υπέστη ο ορθός Λόγος, υποτασσόμενος στη λογική εξυπηρέτησης των οικονομικών και εξουσιαστικών συμφερόντων της αστικής τάξης, είναι μεταξύ άλλων και το φαινόμενο του ευρωπαϊκού ρατσισμού.³³ Η έννοια του «Λόγου» κρύβει μέσα της τόσο το καλύτερο όσο και το χειρότερο της ευρωπαϊκής παιδείας, του ευρωπαϊκού πολιτισμού. «Υπό την αιγίδα του λόγου -γράφει ο Edgar Morin- συνέβη να αποχαλινωθούν η ξέφρενη κυριαρχία και η τυφλή καταφρόνια προς τους μη ευρωπαϊκούς πολιτισμούς. Ωστόσο, η εξάσκηση της ορθολογικότητας μας επιτρέπει να κάνουμε κριτική στον ευρωπαϊκό Λόγο και να αναγνωρίζουμε την αξία των μη ευρωπαϊκών πολιτισμών».³⁴ Με άλλα λόγια, στο πρόσωπο-Ιανός της ευρωπαϊκής ιστορίας συνυπάρχουν τόσο ο πολιτισμός όσο και η βαρβαρότητα.

Η επικράτηση του εργαλειακού επί του κριτικού Λόγου δεν είναι θέμα προσωπικής επιλογής, αλλά υπόκειται στη λογική των νόμων που διέπουν το καθεστώς της ατομικής ιδιοκτησίας. Είναι δηλαδή άρρηκτα δεμένη με τη διδασκαλία χειραφέτησης της αστικής κοινωνίας και, με την έννοια αυτή, αποτελεί συστατικό στοιχείο του αστικού συστήματος. Η αντίφαση μεταξύ ορθού και εργαλειακού Λόγου, κατά συνέπεια, δεν οφείλεται στη «δογματική μορφή» που προσέλαβε ο Διαφωτισμός, προκειμένου να αντιμετωπίσει το «δογματισμό της Εκκλησίας και της Απολυταρχίας».³⁵ Δεν πρόκει-

32. Στο ίδιο, σ. 131.

33. Βλ. διεξοδικότερα, Detlev Claussen, *Die Grenzen der Aufklärung. Die gesellschaftliche Genese des modernen Antisemitismus*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1994, σ. 17 κ.ε.

34. Στο ίδιο, σ. 27.

35. Βλ. σχετικά Θάνος Λίποβατς, *Η ψυχοπαθολογία του πολιτικού*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1990, σ. 240.

ται δηλαδή για «σύγχυση ανάμεσα στον ορθό και τον εργαλειακό Λόγο», για ταύτιση του ενός με τον άλλο στα κεφάλια κάποιων διαφωτιστών,³⁶ αλλά για εγγενή εσωτερική αντίφαση του Διαφωτισμού ως κινήματος πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής χειραφέτησης της ανερχόμενης αστικής τάξης. Η αναίρεση της οικονομικότητας του ορθού μέσω της ανάδειξης του εργαλειακού Λόγου, όχι μόνον δεν αναιρεί αλλά, αντίθετα, επιβεβαιώνει με καταλυτικό, θα λέγαμε, τρόπο την επικυριαρχία της αστικής ιδεολογίας. Έτσι, ο εργαλειακός Λόγος δεν είναι «αντιδιαφωτισμός», αλλά η άλλη όψη του προσώπου-Ιανός του Διαφωτισμού. Με άλλα λόγια, ο Διαφωτισμός εμπεριέχει δύο διαφορετικά πνευματικά ρεύματα. Το ένα από αυτά εξέθρεψε τον εργαλειακό Λόγο, από τον οποίο και προέκυψε η ιδέα της «ανωτερότητας» του λευκού ανθρώπου· το άλλο τον κριτικό Λόγο που αναγνωρίζει ως αρχή αλλά και στηρίζεται στην ποικιλομορφία των ανθρώπων και των πολιτισμών.

Έτσι, η έννοια της «φυλής» και η διαίρεση του ανθρώπινου γένους σε ανώτερες και κατώτερες «φυλές» εντάσσεται πλήρως στη λογική της πολιτικής φιλοσοφίας του αστικού φιλελευθερισμού. Στο βαθμό που δε διέθετε πειστικά επιχειρήματα για να δικαιολογήσει την απομάκρυνσή της από το τρίπτυχο της Γαλλικής Επανάστασης (Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφoσύνη), η αστική τάξη ήταν εξαναγκασμένη να λειτουργήσει ιδεολογικά, αναδεικνύοντας την έννοια της «φυλής» σε υποκατάστατο της ανύπαρκτης αλληλεγγύης μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων. Χρησιμοποίησε δηλαδή την έννοια της «φυλής» ως μηχανισμό χειραγώγησης των μαζών, καλλιεργώντας το ιδεολόγημα της κοινότητας των συμφερόντων των Λευκών απέναντι στους μη Λευκούς, στους «Άλλους». Του «λόγου το ασφαλές», ότι οι άνθρωποι δηλαδή δεν είναι από τη φύση τους ίσοι, κλήθηκε να βεβαιώσει ο λεγόμενος «επιστημονικός» ρατσισμός, αναδεικνύοντας την «επιβίωση του ισχυρότερου» σε βασική αρχή κοινωνικής οργάνωσης.³⁷

Καθώς διακήρυττε την ύπαρξη βιολογικά και πνευματικά ανώτερων και κατώτερων «φυλών» και για να μην έρθει σε αντίθεση με τη βασική αρχή του χριστιανισμού, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι πλασμένοι «κατ' εικόνα και ομοίωση του Θεού», η Ευρώπη των Λευκών αναγόρευσε τους λαούς των αποικιών σε «αγρίους», ανα-

36. Στο ίδιο, σ. 241.

37. Βλ. Eric J. Hobsbawn, *Die Blutezeit des Kapitals. Eine Kulturgeschichte der Jahre 1848-1875*, Frankfurt am Main 1980, σ. 335 κ.ε.

λαμβάνοντας η ίδια «το χρέος» να τους εκπολιτίσει, χρησιμοποιώντας ως μέσο το μαστίγιο, την αγχόνη και την γκιλοτίνα. Τη στάση αυτή των «θεοφοβούμενων» Ευρωπαίων αστών «που ήθελαν να είναι ληστές και Χριστιανοί μαζί», σχολιάζει με ιδιαίτερα δηκτικό τρόπο ο Montesquieu: «Θα ήθελα επίσης να πω –γράφει– ότι η θρησκεία χαρίζει σε όσους τη διδάσκουν ένα δικαίωμα να υποδουλώνουν όσους δεν τη διδάσκουν, για να εργάζονται πιο άνετα για τη διάδοσή της. Αυτός ακριβώς ο τρόπος τού σκέπτεσθαι ενθάρρυνε τους καταστροφείς της Αμερικής στα εγκλήματά τους... Δεν είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι τα όντα αυτά (οι μαύροι δούλοι) είναι άνθρωποι, γιατί αν τους θεωρήσουμε ανθρώπους, θα αρχίσουμε να πιστεύουμε ότι εμείς δεν είμαστε χριστιανοί».³⁸

Η διάκριση ανάμεσα σε ανώτερες και κατώτερες «φυλές» αποδείχθηκε ιδιαίτερα πρακτική για την αστική τάξη, στο βαθμό που «νομιμοποιούσε» στην κτητική της συνείδηση την εκμετάλλευση των ιθαγενών στις αποικίες, αφού οι ίδιοι, καθώς θεωρούνταν φυλετικά «κατώτεροι», στερούνταν ορθολογικής σκέψης και ήταν ως εκ τούτου «ανίκανοι» να ανακαλύψουν τη σημασία της εργασίας και να οργανώσουν τη ζωή τους αποδοτικά. «Όταν ο Θεός –γράφει ο John Locke– παραχώρησε τον κόσμο στους ανθρώπους ως κοινή παρακαταθήκη, διέταξε επίσης τον άνθρωπο να εργάζεται και η ένδεια της κατάστασής του επέβαλε αναγκαστικά την εργασία. Ο Θεός και ο Λόγος τού επέβαλαν να κατακυριεύσει τη γη, δηλαδή να τη βελτιώσει για το καλό της ίδιας του της ζωής, και με την προσπάθεια αυτή απέθεσε πάνω της ένα μέρος του εαυτού του, το μόχθο του».³⁹

Ειρήσθω εν παρόδω: υπέρ του ευρωπαϊκού επεκτατισμού δεν ήταν μόνο οι θεωρητικοί του αστισμού. Θιασώτες της λευκής κυριαρχίας υπήρξαν επίσης και μεταξύ των εκπροσώπων του προλεταριάτου. Ορισμένοι μάλιστα από αυτούς ταύτιζαν τον επεκτατισμό της λευκής «φυλής» με την «παγκόσμια επικράτηση του φωτός».⁴⁰ Έτσι, ο Carl Ballod, κομματικός φίλος των ηγετικών στελε-

38. Βλ. Montesquieu, *Το πνεύμα των νόμων*, μτφρ. Κωστή Παπαγιώργη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994, τόμος Α', σ. 408 κ.ε. και 410.

39. Βλ. John Locke, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως. Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, έκταση και σκοπό της πολιτικής εξουσίας*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990, σ. 107 κ.ε.

40. Βλ. Ernest Jouhy, «Bildung im Spannungsfeld zwischen ethnischer Verwurzelung und technischer Universalitaet», στο: *Paedagogik Dritte Welt-Jahrbuch 1986*

χών του γερμανικού σοσιαλισμού Karl Liebknecht και Rosa Luxemburg, στο βιβλίο του *Der Zukunftsstaat* (Το Κράτος του Μέλλοντος) αναφέρει μεταξύ των άλλων ότι θα ήταν αφόρητη αδικία σε βάρος των πολιτισμένων λαών, αν η Ευρώπη άφηνε την Αφρική στο έλεος των Νέγρων (sic).⁴¹

Η άσκηση κριτικής στο Διαφωτισμό με στόχο την αποκάλυψη της αντιφατικότητας που τον διακρίνει, δε σημαίνει βέβαια σε καμιά περίπτωση αποδοχή των απόψεων της μεταμοντέρνας θεωρίας που επιμένει στην πλήρη απόρριψη των θεωρητικών του προταγμάτων. Η ιστορική αναγκαιότητα του Διαφωτισμού είναι δεδομένη. Προέχει η απελευθέρωση των ορθολογικών και προοδευτικών του στοιχείων από τον θανάσιμο εναγκαλισμό του εργαλειικού Λόγου. Αποκαλύπτοντας την κυριαρχία του εργαλειικού επί του κριτικού Λόγου, αποκαλύπτουμε συγχρόνως και τους λόγους για τους οποίους το εγχείρημα της αστικής τάξης να υλοποιήσει την οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία. Με άλλα λόγια, δεν είναι το χειραφετητικό μήνυμα του Διαφωτισμού που απέτυχε ιστορικά, αλλά η κοινωνική τάξη που κλήθηκε ιστορικά να το υλοποιήσει, καθότι τον εγκλώβισε στη λογική εξυπηρέτησης των συμφερόντων της, υπονομεύοντας έτσι την οικουμενικότητά του.

Είναι λοιπόν ανάγκη να ολοκληρωθεί το Discurs του Διαφωτισμού, προκειμένου να οδηγηθεί ο κριτικός Λόγος στην πραγμάτωσή του, που είναι ταυτόσημη με την επικράτηση του ουμανισμού πάνω στις δυνάμεις της συντήρησης και του ρατσισμού. Η καθολικότητα του κριτικού Λόγου επιβάλλει την αναγνώριση ίδιας αξίας σε όλους τους ανθρώπους αλλά και σε κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, ανεξάρτητα από τη «φυλετική» του καταγωγή, τη θρησκεία, την κοινωνική θέση και τον πολιτισμό του.⁴²

Για να αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά τον ρατσισμό, παρατηρεί ο Edgar Morin, θα πρέπει να πάρουμε το μέρος του «ανοιχτού λόγου», ο οποίος καλλιεργεί το διάλογο «όχι μόνο με το μη εκλογικευμένο, αλλά και με το μη εκλογικεύσιμο».⁴³ Θα πρέπει να

Ulrich Schmidt (επιμ.), *Kulturelle Identitaet und Universalitaet. Interkulturelles Lernen als Bildungsprinzip*, Frankfurt am Main 1987, σ. 17.

41. Βλ. Carl Ballot, *Der Zukunftsstaat. Wirtschaftstechnisches Ideal und volkswirtschaftliche Wirklichkeit*, Berlin 1927, σ. 290 κ.ε.

42. Edgar Morin, ό.π., σ. 156.

43. Στο ίδιο, σ. 127.

αναγνωρίσουμε την ίδια αξία σε όλους τους ανθρώπους αλλά και σε κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, ανεξάρτητα από τη φυλετική καταγωγή, την κοινωνική προέλευση και τον πολιτισμό του».⁴⁴

Αυτό που προέχει είναι η πίστη στην φυσική ενότητα της ανθρωπότητας με στόχο την επίτευξη, μέσω του ορθού Λόγου, ενός νέου ανθρωπισμού. Είναι ανάγκη να ξεπεραστούν οι διαφορές που χωρίζουν τους ανθρώπους, για να εμπεδωθεί έτσι η πίστη στη δυνατότητα της διανθρώπινης και διαπολιτιστικής επικοινωνίας. Οφείλουμε να συνειδητοποιήσουμε «ότι ο προορισμός της ζωής στη γη είναι κοινός, πέρα από φυλές, τάξεις, έθνη και φύλα», γιατί μόνο έτσι είναι δυνατόν να επικρατήσει η ανθρωπινή αλληλεγγύη και να θεμελιωθεί η παγκόσμια κοινότητα των ανθρώπων.⁴⁵

Χρειαζόμαστε ένα νέο πολιτικό Διαφωτισμό απαλλαγμένο από τις ταξικές αγκυλώσεις της αστικής κοινωνίας, έναν ορθολογικό ουμανισμό, χωρίς ευρωκεντρικές παρωπίδες, που θα αντανακλά τις ανάγκες της ανθρωπότητας στο σύνολό της και δε θα καταδικάζει δισεκατομμύρια ανθρώπων του πλανήτη μας στην πείνα και την εξαθλίωση, χάρη της μονομερούς προώθησης του τεχνικού πολιτισμού που στερείται οραμάτων και αξιών. Θα πρέπει ωστόσο να σώσουμε την έννοια της προόδου, αφού προηγούμενα την απαλλάξουμε από το ζουρλομανδύα της ξέφρενης και ανεξέλεγκτης επιστημονικο-τεχνικής επανάστασης, υποτάσσοντας τη δυναμική της στη λογική της εξυπηρέτησης της κοινωνικής ουτοπίας.

44. Στο ίδιο, σ. 156.

45. Richard Falk, *The Promise of World Order. Essays in Normative International Relations*, Weatsheaf, Brighton 1987, σ. 27.